

Historiografija u tranziciji

DRAGO ROKSANDIĆ

Zagreb: SKD Prosvjeta, 2018, 564 str.

U knjizi *Historiografija u tranziciji* sakupljeno je 26 radova eminentnog povjesničara i dugogodišnjeg profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, dr. sc. Drage Roksandića¹, koji su prvi put objavljeni u izdanjima između 1992. i 2018. godine. Iz skromnog navođenja samo najosnovnijih biografskih činjenica o autoru, u bilješci na kraju knjige (str. 535), ne proizlazi puni značaj historiografskog opusa i javnog djelovanja Drage Roksandića u proteklim desetljećima, zato o njegovoj važnosti za našu historiografiju nadasve uvjerljivo svjedoče njegovi ovdje sakupljeni radovi koji su nastajali od početka 1990-ih godina pa do danas. Svi prilozi pojedinačno kao i knjiga u cjelini primjer su promišljenog metodološkog pristupa i najvišeg stupnja kritičke analize i refleksije iz područja humanističkih znanosti, za koje možemo reći da u području povijesnih i srodnih znanosti danas predstavljaju *state of the art*. Knjiga svoj znanstveni doprinos etablira na polju čak nekoliko humanističkih disciplina. Autorova dugogodišnja inovativna istraživanja rezultirala su novim uvidima koji su pored povijesnih znanosti zadužile i srodne discipline i predstavljaju poticajno štivo *par excellence* za nova interdisciplinarna istraživanja.

U ovdje sakupljenim tekstovima vidljivo je intenzivno autorovo praćenje suvremene historiografije na mnogim područjima, što je dovelo do brojnih novih spoznaja u vlastitim istraživanjima vezano za predmetne teme. Raspon tema ovdje objavljenih priloga iznimno je širok, od onih koji su, primjerice, posvećeni kulturnoj politici, do studija o Nikoli Tommaseu, Savi Mrkalju i Gerasimu Zeliću. Mnogi radovi predstavljaju originalan doprinos "kulturnoj historiji". Moglo bi se reći da se u, takoreći, svakom pojedinom članku otvaraju nove istraživačke teme, i svaki tekst čitatelju nudi nove spoznaje, činjenične

1 Bibliografiju radova Drage Roksandića donosi Hrvoje Petrić: U povodu odlaska u mirovinu – prof. dr. sc. Drago Roksandić", u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 50 (2018), 49–57. te isti: "Živjeti 'Triplex Confinium' – Biografija i bibliografija prof. dr. sc. Drage Roksandića (U povodu 60. godine rođenja prof. dr. sc. Drage Roksandića)", u: *Ekonomika i ekohistorija* 4 (2008), 151–231.

ili interpretacijske, za vrlo širok spektar tema, koji seže od do sada nepoznatih ratnih biobibliografija profesora, povjesničara s *Filosofičko-historičkog odjela Mudroslovnog fakulteta Sveučilišta Franje Josipa I.*, do promišljanja jugoslavenstva *avant la lettre*, tj. jugoslavenstva prije jugoslavenstva, kojemu je posvećen poticajan članak iz 2017. godine, gdje se daje fascinantnan prikaz intelektualnih i duhovnih temelja ideje zajedništva južnih Slavena. U tom kontekstu valja naglasiti da bi sve historiografije na području bivše jugoslavenske države zasigurno učinile korak naprijed kad bi uvažile spoznaju Drage Roksandića, koja se nužno nameće i čitatelju ove knjige, da se ništa u modernoj povijesti sviju koji su živjeli u granicama Jugoslavije od 1918. do 1991. ne može razumjeti bez jugoslavenskog konteksta, ni uspjesi, a ni neuspjesi u civilizacijskom smislu.

Članci u ovoj knjizi nisu otisnuti kronološkim redom kako su nastajali i objavljivani, već u šest tematskih poglavlja pod naslovima: “Na razmeđuima prošle sadašnjosti, bliske prošlosti i suvremene povijesti”, “Od traume do tragedije”, “Kulturne politike između politike i kulture”, “(Be)smisao identiteta”, “Varijacije na hrvatsko-austro/njemačke teme” te “O onima kojih više nema”. Sam autor u svojoj “Riječ(i) na kraju. Zašto ovakav izbor” (499—503) nudi koristan putokaz za čitanje i razumijevanje članaka koji su uvršteni u knjigu. Polazeći od nijansirane raščlambe značenja i upotrebe pojma “historiografija”, autor naglašava da ova knjiga prezentira njegov izbor i “pristrano, osobno svjedoči o promjenama u poimanju, prema Marcu Blochu, “zanata povjesničara” u svijetu koji se stalno mijenja, ali ne nužno i napreduje, nego isto tako i nazaduje prema načelima koje sam ne prestaje propitivati.”

U prvom prilogu, koji je naslovljen “Historijski revizionizam i/ili južnoslavenske historiografije poslije raspada Jugoslavije”, Drago Roksandić konstatira da pojmu “revizionizam u historiografiji” danas “postojano manjka nužna konceptualna i napose analitička oštrina”. U svim prilogima autor zagovara kritičko propitivanje, pa i revidiranje istraživačkih i spoznajnih paradigmi, kad argumentirano ističe da je moderna historijska znanost proizvod europske moderne, kako u njezinim spoznajnim uporištima tako i u njezinim vrijednosnim orijentirima, a suvremeni revizionizam time globalni fenomen, s tim da se svako propitivanje zbiva u obzorju tranzicijskih procesa. Daka-ko, uočava se najrazličitija upotreba pojma revizionizma, koja u različitim kontekstima označava vrlo različite fenomene, a ništa o njemu nismo rekli kad ga koristimo samo kao etiketu. Međutim, u kontekstu postjugoslavenskih društava nameće se misao da je došlo do svojevrsnog civilizacijskog sunovrata

zbog rata i njegovih posljedica, jer je očito da nas danas govor o historijskom revizionizmu nipošto ne asocira na debatu o kritičkoj valorizaciji prošlosti. Rasprava o revizionizmu nas danas, nažalost, ne upućuje u prvom redu na itekako postojeće historiografske izazove i kompleksnosti ovog prostora, kamoli na traženje izlaza iz, kako ih je Drago Roksandić nazvao, začaranih krugova fatalističkih providencijalizama, ili na rasprave o reprodukcijским matricama i zamkama u koje postjugoslavenske historiografije upadaju kod pokušaja “ovladavanja prošlosti”. Napose gledajući javni prostor čini se da smo daleko od svakog trezvenog analiziranja mogućih rješenja i historiografskih iskoraka koje je u svojim radovima Drago Roksandić predlagao u vidu komparativne socijalne historije i komparatistički usmjerenih kulturnih studija, kao branama revizionističkom recidivizmu ili revizionističkim revivalima. I u spomenutom prilogu u ovoj knjizi autor zasigurno opravdano ističe da su ozbiljniji radovi i skupovi na temu historijskog revizionizma “prije iznimka nego pravilo”. Za Hrvatsku se doista nameće zaključak da bi bilo krajnje vrijeme da se historiografija ozbiljno pozabavi i tom temom. Nije li krajnje vrijeme da se stvori najširi mogući konsenzus oko toga da je svako relativiziranje ili negiranje zločina u demokratskoj državi neprihvatljivo? Naravno da na mnoga povijesna pitanja nema jednoznačnih odgovora, ali to svejedno ne bi trebalo značiti prešućivanje jednoznačnih laži koji se sve više množe u nazovi povijesnim raspravama u javnom prostoru, i koje se izgovaraju s ciljem rehabilitiranja u teoriji i praksi zločinačke ustaške države. Javni prostor u Hrvatskoj zagađen je poplavom revizionističke pseudo-historiografije. Jedno je poticanje dijaloga o otvorenim pitanjima i kontroverzним temama, drugo je otvoreno ili prikriveno zalaganje za rehabilitaciju NDH. Ako to ne može biti minimalni konsenzus u demokratskoj Hrvatskoj, onda je ne čeka dobra budućnost. Revizionizam takvog tipa nešto je sasvim drugo od nužnih povijesnih rasprava i kontroverzija, kojima Drago Roksandić svojim radovima daje ozbiljan prilog. Plodovi dugogodišnjeg istraživačkog iskustva, kako je u ovdje predočenim člancima Drage Roksandića izloženo, i način na koji nam autor uvjerljivo približava mnoge kompleksnosti od kojih je satkana povijest ovog dijela Europe, pomažu nam u razumijevanju brojnih tematiziranih povijesnih fenomena. Među ovdje obrađenim temama ima i onih za koje se u dijelu javnosti pokušava stvoriti predodžba da su neistražene i da se, ustvari, o njima ništa ne zna, pa se iznose neutemeljene tvrdnje, i pojedini autori, primjerice, za jasenovački logor besramno lažu da u njemu nitko nije ubijen. Znanstveno utemeljen odgovor takvim pokušajima

relativiziranja, ili čak negiranja zločina, daje članak Drage Roksandića iz 2006. godine, koji je ponovno objavljen u ovoj knjizi i nosi naslov “O tragediji, traumi i katarzi: Srbi u jasenovačkom logoru, 1941. — 1945. godine”, i neopisivo je važno da se takav članak sad ponovno u ovoj knjizi objavljuje.

Kao nit koja povezuje većinu ovdje sakupljenih historiografskih promišljanja i istraživanja, koji su svoje prvo izdanje doživjeli u znanstvenim zbornicima, časopisima i drugim publikacijama, koji su objavljeni širom Europe (u Beču, Tübingenu, Frankfurtu, Rimu, Parizu) i na cijelom prostoru bivše jugoslavenske države (u Novom Sadu, Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Jasenovcu, Splitu i Puli), moglo bi se označiti bavljenje, kako se na jednom mjestu u kontekstu rasprave o političkoj kulturi navodi, raznim inačicama konkretnohistorijskog odnosa nacionalizma i demokracije u zemljama zakašnjele ili promašene modernizacije. Nakon lektire ovdje u knjizi sakupljenih iznimno diferenciranih i koherentnih promišljanja, koja su izuzetno širokog raspona i kreću se od bavljenja problematikom historijskog revizionizma i/ili južnoslavenske historiografije poslije raspada Jugoslavije, preko promišljanja teme povijesnog pamćenja i/ili zaborava do priloga koji su posvećeni različitim fenomenima i pojedincima, nezaobilaznim za razumijevanje 19. i 20. stoljeća na ovim prostorima, čitatelj je obogaćen pregrštom novih spoznaja. Autor pažljivo iznosi svoju argumentaciju, poziva čitatelja da imaginira kontekste u kojima su tekstovi nastajali i pruža čitatelju bezbroj poticaja za razmišljanje. Ovdje predloženo iznimno bogatstvo diferenciranog i informiranog promišljanja različitih povijesnih fenomena čitatelju pruža spoznaje i uvide vezane za mnoge teme kojima se profesor Roksandić tijekom prošlih desetljeća u svojoj iznimno plodnoj i uspješnoj istraživačkoj karijeri bavio. Doista impresivan popis korištenih izvora i literature (navedenih na stranicama 509—531) svjedoči o dubokom poznavanju svih predmeta i diskursa o kojima ovaj istaknuti povjesničar s bogatim iskustvom voditelja nekoliko uspješnih velikih međunarodnih istraživačkih projekata u svojim radovima piše. Ovdje sakupljeni radovi snažan su pledoaje za intelektualno čestito i znanstveno utemeljeno bavljenje i najsloženijim povijesnim temama, među koje zasigurno spadaju srpsko-hrvatski odnosi, prostorne i vremenske logike nasilja u NDH, baština hrvatskog antifašizma i druge o kojima je riječ u ovoj knjizi.

Zahvaljujući rezultatima istraživanja koji su predloženi u ovdje sakupljenim člancima profesora Roksandića, koji je u mnogočemu zadužio historiografiju ovih prostora, jasniji su nam mnogi povijesni fenomeni koji su nedvoj-

beno obilježili povijest ovih prostora na razmeđu prošle sadašnjosti, bliske prošlosti i suvremene povijesti, jedne povijesti koja je prouzročila mnoge traume i tragedije pojedinaca i naroda ovoga podneblja. Drago Roksandić kao povjesničar moderne epohe nikada nije bježao, niti se libio progovoriti o “tragediji ljudi moga podneblja” sukladno svojim uvjerenjima i spoznajama, uvijek dajući poticaj kritičkom dijalogu i zalažući se, kako sam naglašava, za održive alternative, lokalno i globalno “kao čovjek svoje zajednice, ali i kao građanin svijeta (...) kao akter humanizacije odnosa među ljudima”. Svi njegovi tekstovi svjedoče o intelektualcu koji je dosljedno pisao “protiv rata”, koliko god to nažalost bezuspješno bilo, i o nastojanjima da se zaustavi dolazeća kataklizma. Nakon katastrofalnih učinaka politike koja je iza sebe ostavila, kako je Drago Roksandić u svom pisanju još početkom devedesetih morao s dubokom tugom konstatirati, milijune unesrećenih i raseljenih, izbjeglih i protjeranih, opljačkanih i obezvlašćenih i stotine tisuća izranjavanih i mentalno rastrojenih, a možda i toliki broj mrtvih na svim stranama ratnih poprišta ili u svim “etničkim čistilištima”, Drago Roksandić nastavio je istraživati i objavljivati, i stvorio je u svakom pogledu izniman i impozantan historiografski opus. Knjiga *Historiografija u tranziciji* omogućuje uvid u dio tema kojima se profesor Roksandić na prepoznatljiv i fascinantna način bavio, i nezaobilazno je djelo za razumijevanje mnogih povijesnih fenomena 19. i 20. stoljeća. Posebno mjesto pri tome zauzimaju teme gdje se analiziraju povijesne katastrofe ratova 20. stoljeća. Knjiga zasigurno neće biti samo zanimljiva i poticajna povjesničarima i znanstvenicima srodnih disciplina nego i širokom krugu čitatelja općenito zainteresiranih za historiografska pitanja na južnoslavenskom području. Upoznavanje znanstvene, ali i šire javnosti, sa rezultatima istraživanja i razmišljanjima koja se iznose u ovoj iznimno vrijednoj knjizi, čini mi se posebno bitno u pogledu historiografskog promišljanja pitanja historijskog revizionizma ali i mnogih drugih ključnih povijesnih problema – i iskreno joj želim mnogo čitatelja!

Aleksandar Jakir